

Kornis Gyula.
Székely Aladár felvétele, 1935 körül

Kornis Gyula és Moór Gyula A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉLÉN 1945-1946

A második világháborút követően három kiváló vezetője volt az Akadémiának: két társadalomtudós (Kornis Gyula és Moór Gyula), valamint egy művész (Kodály Zoltán), akik – ha kompromisszumok árán is, de – igyekeztek megőrizni a testület önállóságát. Mindezt több okból is rendkívül nehéz helyzetben tették. 1945-ben ugyanis egy olyan Akadémiát kellett újraindítani, amely az ország német megszállása (1944. március 19.), de különösen a nyilas hatalomátvétel (1944. október 15.) után már csak formailag működött, az 1945-ös földosztásnál elveszítette birtokait, értékpapír- és pénzvagyona a világtörténelem egyik legnagyobb inflációja következtében teljesen elapadt, bérházait pedig 1948-ban államosították. 1947-től ehhez társult az a mind jobban érezhető nyomás, amely a hatalom pilanatnyi politikai és gazdasági érdekeinek szolgálatára kívánta korlátozni az intézmény tevékenységét.

A magyar kultúrpolitika 1945 és 1949 között gyökeresen átalakult. Az oktatás, a tudomány, a művészetek és az egyházak teljesen új feltételek közé kerültek. 1947-ig a megváltozott geopolitikai helyzethez ugyan illeszkedve, ám – Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszternek köszönhetően – az előző korszak fontos eredményeit is megőrizve, a szerves fejlődés jegyében hajtották végre a szükségszerű és előremutató módosításokat. Keresztury utóda, az elvileg a kiscsapat balszárnyához tartozó, valójában a kommunistákat mindenben kiszolgáló Ortutay Gyula 1947 márciusától 1950 februárjáig tartó minisztersége idején – részben önszántából, részben pedig kényszerből – már a magyar kultúra intézményrendszerének szovjetizálását tűzte ki célul.

A teljes, 180 fokos fordulat lényege a kulturális élet addigi, elsősorban nyugat-európai tájékozódásának egyoldalú szovjet orientációra állítása volt. A civil kezdeményezések, az autonóm szervezetek megszűntek, a társadalom feletti irányítást az egyedülálló vált kommunista párt vette át, a kultúrpolitika fő feladata pedig az állampolgárok engedelmessé alattvalókká nevelése lett. Ebbe a folyamatba illeszkedett a Magyar Tu-

dományos Akadémia szerepének átértékelése is.

KORNIS GYULA

1945 márciusában, közvetlenül Budapest ostroma után Kornis Gyulát választották az Akadémia ideiglenes elnökévé. Kornis az MTA legrégebbi osztályelnöke – 1933-tól a II. bölceleti, társadalmi és történelmi tudományok osztályé –, 1933-tól Filozófiai Bizottságának elnöke, 1934-től már igazgatótanácsi tagja is volt. Május 28-án az akadémiai ciklus hátralevő részére, 1945/46-ra az MTA nagygyűlése megerősítette a döntést, így Kornis már teljes elnöki felhatalmazás birtokában töltötte be pozícióját.

Ezzel tulajdonképpen az Akadémiát leghosszabb ideig, 1905 és 1936 között vezető Berzeviczy Albertnek az óhaja teljesült, aki másfél hónappal a halála előtt, 1936. február elején Hóman Bálintnak írt levelében – Balogh Jenő, Bethlen István, Herczeg Ferenc, Hóman Bálint, Ilosvay Lajos, Lenhossék Mihály, Teleki Pál és Wlassics Gyula mellett – Kornist nevezte meg lehetséges utódjaként. Kívánsága kilenc év múlva teljesült, Kornis elnökségét az akadémikusok döntő többsége örömmel fo-

gadta. Úgy vélték, ez részben folytonosságot, részben szakítást jelent az előző korszakkal. Ugyanakkor mégiscsak átmeneti megoldásnak tűnt Kornis személye, hiszen konzervatív beállítottsága, korábbi kultúrpolitikai szerepvállalása miatt már 1945 tavaszán is sokan támadták baloldaltól.

Kornis kultúrfilozófusként, rengeteg pszichológiai, művelődés-, tudomány- és oktatástörténelmi, illetve – részben szellemtörténelmi alapozottságú – elméleti mű szerzőjeként és a modern nyugat-európai filozófiai áramlatok közvetítőjeként vált ismertté. Rendkívül széles körű érdeklődését, óriási tárgyi tudását még a másokkal szemben általában kritikus, kiváló irodalomtudós, a karrierjét 1947-től az USA-ban folytató Thienemann Tivadar is irigylendőnek tartotta. Úgy vélte, hogy Kornis „intelligenciájával, műveltségével kimagaslott” a korabeli Magyarországon, s „olyan nagyszerű ember volt, hogy hasonlival itt Amerikában nem is találkoztam”.

Kornis 1907-ben publikált doktori értekezésétől kezdődően alig volt olyan esztendő, hogy ne jelent volna meg önálló kötete. 1910-től piarista szerzetes volt, de jelentős tudósként a renden kívül működhetett. 29 évesen,

1914-ben a budapesti tudományegyetem magántanára, 31 esztendősen a pozsonyi, négy év múlva a budapesti univerzitás professzora. Az 1930-as években már tudományos egyesületek és szervezetek sorának elnöke vagy vezetője tagja.

Gondolatrendszerének lényege az értékelméleten alapuló kultúra koncepciója volt. Eszerint a modern ember számára az ideális értékek – a jó, az igaz, a szép és az isteni – elsajátítása jelenti az emberi mivolt igazi kiteljesedését, azaz a kultúrát, amelynek megővése, tökéletesítése és minél szélesebb körű továbbítása az állam egyik alapvető – értelmezésében a legfontosabb – célja és kötelessége. E feladatok gyakorlati végrehajtását jelenti a kultúrpolitika, amely az ideális értékek rendszerén alapszik.

Míg mestere, Pauler Ákos elsősorban az elméleti filozófia kérdéseivel foglalkozott, és távol tartotta magát a politikától, Kornis a filozófia gyakorlati alkalmazhatóságát és hasznát is kereste. Pragmatikus és realista bölcsele volt, s az első világháború után egyre jobban közelített a kultúrpolitika felé, amelynek központi szerepét 1921-es, nagy hatású írásában (*Kultúrpolitikánk irányelvei*) Klebelsberg Kuno számára is irányadóan hangsúlyozta.

Kornis Gyula a kultúrpolitika „centrális jelentőségéről”, 1921

„Az állam fogalma három mozzanatból áll. Először is a hatalom az állam végső alapja és eszköze. Másodsor a jog az a norma, mely a hatalom alkalmazását szabályozza. Harmadsor a kultúra az a cél, amelyet végső elemzésben a hatalomnak a jótól szabályozott alkalmazása szolgálni köteles. Az utóbbiban rejlik az állam etikai jelentősége. [...] Annál fejlettebb azonban valamely állam, minél inkább kultúrállam. [...] Csak művelt polgárok tudják a demokratikus intézményeket és kiterjesztett jogokat a közösség érdekében hasznossá tenni, különben mindezek csak súlyos veszedelmek forrásai.

Mindebből nyilvánvaló, hogy az állam valamennyi tevékenysége közül legfontosabb, centrális jelentőségű a kultúrpolitika [...]. Nemzeti tragikumunk egyik főforrása, hogy államférfijaink túlnyomó többsége nem vette észre a kultúrpolitikának mindenek fölött álló, centrális jelentőségét [...] nem volt egységes, a művelődési tev-

kenység minden ágára kiterjedő, átfogó, egységes kultúrprogramunk.”

Nem véletlen, hogy az eddig legkiválóbb magyar közigazgatás-tudós, Magyar Zoltán mellett ő lett Klebelsberg másik bizalmas tanácsadója, 1927-től 1931-ig közoktatásügyért felelős (helyettes) államtitkára, a népiskola-építési program gazdája. Kornis Magyarország nép- és középiskola-rendszerének – illetve annak múltjának – apró részleteiben is ragyogóan kiismerte magát. Budapesti egyetemi tanársága, bölcsészkarai dékánysága (1933–34) – 1918–19-ben a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Bölcsészkarának első dékánja is ő volt – és rektorsága (1935–36), valamint levelező, majd rendes MTA-tagsága (1916, 1928), továbbá élénk publikációs tevékenysége révén a tudományos intézményrendszert is kitűnően átlátta.

Nagy aktivitással kapcsolódott be az Akadémia életébe – székfoglalóját 1931 áprilisában *Az államcélok elmélete és a kultúrpolitika* címmel tartotta –, ezért is választották 1941-ben tiszteleti taggá. A két világháború között az MTA-nak 160 levelező, 64 rendes és 26 tiszteleti tagja lehetett, az utóbbi cím tehát komoly elismerést jelentett. 1930-ban az elsők között jutalmazták a tudományos érdemekért adható legmagasabb kitüntetéssel, a Corvin-koszorúval.

Államtitkársága után a politikába is belekóstolt. 1931 és 1939 között a váci kerület országgyűlési, 1942 decembertől 1944 márciusáig az MTA felsőházi képviselője, 1935–1938 között a képviselőház alelnöke, 1938. május 20-tól december 1-jéig elnöke volt. (Reform-)konzervatív, keresztény meggyőződése miatt a bal- és a jobboldali szélsőséget s az önkényuralmi rendszereket egyaránt elítélte, ezért is szállt szembe 1938. november végén – sok kormánypárti képviselőtársával együtt – Imrédy Béla miniszterelnök diktatórikus törekvéseivel. Tiltakozásként ő is kilépett a Nemzeti Egység Pártjából, lemondott a házelnökségről, s Zsitvay Tiborral 1939. március 9-én – 36 főből álló frakciót alkotva – létrehozta a Keresztény Nemzeti Függetlenségi Pártot. A formáció az 1939. májusi választásokon csak Budapesten és kizárólag a listás szavazáson indult, mandátumot viszont nem szerzett. Így a párt fölbomlott (formailag csak 1944. augusztus 23-án szűnt meg), s ezzel Kornis politikai karrierje is – legalábbis 1942-es felsőházi tagságáig – véget ért.

Kornis 1946 októberében Eduard Sprangerhez – a modern filozófia, pszichológia és pedagógia egyik klasszikusához – írt leveléből kiderül, hogy a Gestapo 1944 májusában letartóztatta és kihallgatta, majd 1944 október–novemberében három hétre bebörtönözte. (1945-től a Gestapo Fogházviseltek Köre illusztris nevekből álló társaságának is tagja volt.) Ezután a szovjet megszálló hatóságok is lefoglalták két alkalommal – igaz, már csak rövid időre. Sprangernek – akitől 1958-ban bekövetkezett halála előtt Magyarországon beszerezhetetlen gyógyszereket kapott – arra is panaszkodott, mennyire megrontja és lealacsonyítja az embert a terror. Állításának érvényességét hamarosan ismét a saját bőrén tapasztalhatta.

Kornis 1945-ben egyrészt diktatúra- és náciellenessége, másrészt komoly tudományos teljesítménye és akadémiai múltja miatt lehetett az MTA elnöke. Ezek az előnyök azonban egyben hátrányt is jelentettek, hiszen az 1920-as évek aktív s az 1930-as évtized paszszív kultúrpolitikai szereplése, illetve az ezzel kapcsolatos, 1944-ig ismétlődő nyilvános állásfoglalások sora állt mögöttük. Márpedig az előző korszak kultúrpolitikájának elítélésében – függetlenül attól, hogy Klebelsberg Kunóról vagy a háborús bűnösnek nyilvánított Hóman Bálintról volt szó – a baloldal már 1945-ben is egységes volt.

Hiába tartott Kornis 1945. április végén *Közgondolkodásunk megbomlásának okairól* címmel az akkor még Pázmány Péterrel elnevezett budapesti tudományegyetemen, nagy hallgatóság előtt élénk tetszéssel kísért előadást, amelyben a német fajelméletet, az 1944. esztendő Magyarországon is mérgező szellemét, a „történelmi osztály” tehetetlenségét és az értelmiség közömböségét ostromozta. És hiába döntött az elnökségtől összeülő MTA Könyvkiadó Bizottság 1945 júniusában Lenin és Sztálin főbb műveinek kiadásáról. Mint ahogy – az MTA alapszabályainak megváltoztatása árán – hiába támogatta Moór Gyula javaslatát, amelynek következtében 1945. július 20-án Hóman Bálintot, Orsós Ferencet és József főherceget kizárták a testület tagjai közül.

Kornis Gyula a megújuló MTA-ról Világ, 1945. június 3.

„Egyesek azt vélik, hogy az Akadémia most szép számmal baloldali tudósokat választott tagjaivá. Ámde a tudós

nem lehet sem bal-, sem jobboldali: csakis a tárgyban rejlő természetes ténybeli vagy logikai igaz relációkat kutatja. Ha egyoldalúan akár bal-, akár jobboldalinak érzi magát, akkor már nem igazi tudós. Az igazság, ha valóban igazság, akkor sem proletár, sem polgári, sem nagytőkési igazság. [...]

Most a politikai és földrajzi helyzet különös hangsúllyal érleli meg azt a törekvésünket, hogy az eddig a szellemi érintkezés szempontjából sokszor zárójelbe tett szomszédos nemzetek tudományosságával is szorosabb kapcsolatba jusjunk: főképp pedig a nagyra fejlett orosz tudományos élettel kívánjuk a termékeny érintkezés fonalát felvenni. [...]

Hazánk mai súlyos anyagi helyzete azt a feladatot rója ránk, hogy Akadémiánk szellemi ökonómiáját módosítsuk: hogy nagyobb súlyt vessünk a magyar természettudomány tervszerű fejlesztésére, főképp az ország természeti kincseinek feltárása szempontjából. [...]

Akadémiánktól egyesek valami bűntudatot, mea culpát várnának. Az Akadémia azonban nem érezheti magát valami külön bűnösnek. Hol van még egy 224 tagú testület, amelyben viszonylag oly kevesen váltak a vesztes német politikai sugallom áldozatává?”

Mindez már nem sokat számított. A Pázmány Péter Tudományegyetemen 1945 márciusában kezdődő igazoló eljárások során 330 főből egyet ítéltek állásvesztésre, kettőt nyugdíjazásra, nyolcat pedig megfeddtek. Az egyik nyugdíjazott Kornis, az MTA elnöke volt. A döntés ellen fellebbezett, s bár a népbíróság 1945. október 10-én megsemmisítette a kényszernyugdíjazási határozatot, „közszolgálatban való meghagyása mellett megfeddte” őt. Minden bizonnyal emiatt mondott le két nappal később az MTA-elnökségéről, amely szinte ugyanolyan rövid ideig tartott, mint 1938-as képviselőházi elnöksége.

Kornis Gyula MTA-elnökségről lemondó leveléből, 1945. október 11.

„Akadémiánk most szervezetében gyökeresen átalakul. Természetesnek és helyesnek tartom, hogy ügyeit új erők intézzék. A végzetes összeomlás óta le-

Moór Gyula 1945 körül

folyt fél esztendő alatt a legsúlyosabb körülmények között az Akadémia épületének és anyagi ügyeinek helyreállítására voltam kénytelen fordítani java erőmet. A helyreállítás most már útban van. Bárha a szellemi újjáépítés sikeresebben és gyorsabb ütemben folynék le.”

1945 decemberében a kultuszminiszter, Keresztury Dezső még kinevezte a budapesti Középiskolai Tanárképző Intézet elnökévé, ezután azonban állandó támadásoknak volt kitéve. 1946. augusztus közepén a Magyar Kommunista Párt központi lapja, a *Szabad Nép* „igazi tisztogatást” követelt az egyetemeken. Három professzort emelt ki, akikre „nincs szükség”: Schwartz Elemér nyelvész, Gerevich Tibor művészettörténész és „mindenekelőtt” Kornis Gyulát, aki a „Horthy rezsim legkimagaslóbb képviselője az egyetemen”, „a belpolitikában a szegedi gondolat, külpolitikában pedig a német-olaszbarát, szovjetellenes háborús vonal híve” és „Horthy Miklós legismertebb dicsőítője”.

A tudományos élettől visszavonuló Kornis végül 1948. április 16-án akadémiai tagságáról is lemondott – ilyesmire addig nem volt példa –, a következő tanévtől az egyetemen sem oktathatott már. 1951-ben kitelepítették, először Poroszlóra, majd Hajdúszoboszlóra, ahol haláláig élt. 1958. április 17-én – rövid kórházi kezelés után – Budapesten hunyt el. A Farkasréti temetőben mindössze hatan búcsúztatták.

MOÓR GYULA

Kornis kortársa – és az MTA elnöki székeben utódja –, Moór Gyula sorsa sem volt sokkal szerencsésebb. Míg Kornis a kultúr-, Moór a jogfilozófia legismertebb magyar képviselője volt, aki szintén egy Magyarországra menekült intézményben, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen lett magántanár (1917), majd nem sokkal később, mindössze 30 esztendősen professzor (1918). A Szegedre települt intézményből 1928-ban a jogfilozófia nyilvános rendes tanáráként került a budapesti tudományegyetem jogi karára, ahol az egyik legnagyobb tudású oktatóként, lebilincselő előadóként és a diákság támogatójaként tartották számon. Kétszer a dékáni (1935–36 és 1947–48), a legkritikusabb, 1945–46-os tanévben pedig a rektori tisztelet is betöltötte. Első világháborús helytállásáért 1928-ban vitézzé avatták, emiatt 1945 után támadások céltáblájává vált. A tudományos közéletben ő is igen aktív volt, ám – Kornissal szemben – 1945 előtt nem gondolt politikai szerepvállalásra.

Az MTA-nak 1925-ben lett levelező, 1942-ben rendes, 1945 májusában igazgatótanácsi tagja; ugyanekkor Kornistól ő vette át a II. osztály elnökségét. Moórnak a moszkvai követi posztot is felkínálták – állítólag igazságügy-miniszterként, sőt, köztársasági elnöként is szóba került a neve –, amit azonban köszönettel visszautasított. Viszont örömmel fogadta, hogy 1945 novemberében, a választásokat követően összeülő nemzetgyűlés első ülésén az ország szellemi és közéleti vezető személyiségeinek fenntartott 12 hely egyike őt jelölték és választották meg (többek között az MTA-elnökségben utódja, Kodály Zoltán, illetve egyik fő ellenlábasa, Szent-Györgyi Albert társaságában).

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ELNÖKEI

GR. TELEKI JÓZSEF

1830. november 17.–1855. február 15.

GR. DESSEWFFY EMIL

1855. április 17.–1866. január 10.

BR. EÖTVÖS JÓZSEF

1866. március 18.–1871. február 2.

GR. LÓNYAY MENYHÉRT

1871. május 17.–1884. november 3.

Trefort Ágoston

1885. május 28.–1888. augusztus 22.

BR. EÖTVÖS LORÁND

1889. május 3.–1905. október 5.

BERZEVICZY ALBERT

1905. november 27.–1936. március 22.

HABSBURG JÓZSEF FŐHERCEG

1936. március 22.–1944. október

KORNIS GYULA

1945. március 7.–1945. október 29.

MOÓR GYULA

1945. október 29.–1946. július 24.

KODÁLY ZOLTÁN

1946. július 24.–1949. november 29.

RUSZNYÁK ISTVÁN

1949. november 29.–1970. február 5.

ERDEY-GRÚZ TIBOR

1970. február 5.–1976. augusztus 16.

SZENTÁGOTHA JÁNOS

1976. október 26.–1985. május 10.

BEREND T. IVÁN

1985. május 10.–1990. május 24.

KOSÁRY DOMOKOS

1990. május 24.–1996. május 9.

GLATZ FERENC

1996. május 9.–2002. május 4.

VIZI E. SZILVESZTER

2002. május 5.–2008. május 6.

PÁLINKÁS JÓZSEF

2008. május 6.–2014. május 6.

LOVÁSZ LÁSZLÓ

2014. május 6.–

Kornis lemondása után, 1945. október 29-én az MTA összes ülése egyhangúlag kérte föl Moórt a megüresedettnek nyilvánított elnöki poszt ideiglenes betöltésére. Majd egy éven át elnökhelyettesként irányította a testületet. Az anyagi gondok és a székház használhatatlansága mellett a magyar tudományos élet legnagyobb tekintélyének, a baloldal támogatását is élvező Szent-Györgyi Albertnek az MTA elleni kirohanásaival is meg kellett küzdenie. Szent-Györgyi többször kifejezte elégedetlenségét a természetés a műszaki tudományok akadémiai alulreprezentáltsága miatt, s még Kornis elnöksége alatt, 1945 júliusának végén létrehozta saját ellenintézményét, a Magyar Természettudományi Akadémiát. (Kornis távozásához ez is hozzájárulhatott.) Ám ezután is vehemensen bírálta az MTA-t, vádjaira pedig Moór is élesen válaszolt.

Szent-Györgyi Albert MTA elleni támadásáról, Világ, 1945. december 6.

„Szent-Györgyi professzor rámutatott arra, hogy volt ugyan egy Tudományos Akadémiánk, de ez nem állt feladata magaslatán és éppen ezért több természettudóssal együtt pár nappal ezelőtt kérte a tagok névsorából való törlését, azzal a megokolással, hogy a Magyar Tudományos Akadémia elzárkózott minden olyan reform elől, amely a megújodáshoz vezetett volna. Az Akadémia – mondotta – a szervilizmusnak és féltudománynak lett a fészke, József főhercegben találta meg legméltóbb vezetőjét és Orsósban [Orsós Ferencben] tudományos eszméjét, nagymértékben felelős tehát nemzeti katasztrófánkért. Akadémia nélkül az országot újjáépíteni lehetetlen, a Tudományos Akadémia pedig jelen szervezetével és névsorával az újjáépítés munkájára képtelen.”

Moór Gyula válasza Szent-Györgyi vádjaira, Világ, 1945. december 12.

„Nem áll az sem, hogy az Akadémia a felszabadulás óta saját erejéből megújulni nem törekedett volna. Tavasz nagygyűlésén mintegy ötven új tagot választott, jórészt olyanokat, akik azelőtt mellőzve voltak. Ez a tagoknak körülbelül 35 százalékos felfrissítését jelenti. [...]”

Nem áll az sem, hogy szervezetén a szükségesnek látszó változtatásokat

megtenni vonakodott volna. Az elmúlt nyár óta folytak tárgyalások ebben az irányban, s ezek eredményét két ízben maga Szent-Györgyi is elfogadhatónak találta. Sajnos, mindkét esetben nem teltt bele 48 óra sem és álláspontját megváltoztatta.

[...] három lényeges kérdésben nem engedhettünk. Nem voltunk hajlandók az Akadémiát két akadémiára feldarabolni. Nem voltunk hajlandók továbbá az új tagok választásának eddigi titkos szavazással történő demokratikus formáját feladni s egy, bármilyen nagy tudós kijelölésétől tenni függővé azt, hogy ezentúl ki kerülhessen be a tagok közé. Parancsuralmi rendszert meg sem lehet az Akadémiában meghonosítani. Végül nem voltunk hajlandók azt a bizarr gondolatot sem elfogadni, hogy az összes tagok mondjanak le, azután egy magát csalhatatlannak tartó személy vagy bizottság hívja vissza az »igazi« tudósokat s alapítsa meg az új Akadémiát. [...]

Nem áll végül az sem, hogy az Akadémia, amely több mint százéves fennállása alatt felmérhetetlen érdemeket szerzett a magyar kultúra szolgálatában, az újabb időkben csupa szervilis »féltudósból« állott volna és ne szolgálta volna a tudományt. Jellemző, hogy Szent-Györgyi új akadémiájának 40 tagja közül 21 a régi Akadémiának is tagja.”

Hosszas huzavona után végül 1946 kora nyarán a kultuszminiszter közvetítésével sikerült megegyezniük. Az MTA 1946. július 1-jei összes ülésén Moór Gyula bejelentette, hogy Szent-Györgyi és két másik akadémikus (Bay Zoltán, Egerváry Jenő) visszavonta kilépési határozatát. Viszonzásként az MTA elfogadta addigi három osztályának egy negyedikkel történő bővítését, hogy teljesülhessen Szent-Györgyiék kívánsága a szellem- és a természettudományok azonos súlyú képviselőtéről. Ezután a tudós testület 105. nagygyűlésének július 22-i összes ülésén a magyar szellemi életben rendkívüli megbecsülésnek örvendő Kodály Zoltánt választották új elnökké, a másodelnök pedig az egy év múlva az USA-ba távozó Szent-Györgyi lett.

Az amúgy is csak ideiglenesnek számító helyettes elnöki posztról távozó Moór Gyula az 1947-es, kékcédulás választásokon a Magyar Függetlenségi Párt (Pfeiffer-párt) színeiben ismét bejutott a parlamentbe, ám az egypárt-

rendszer felé haladó hatalom pártja mandátumait megsemmisítette: a választást elcsalók a tiszta eszközökkel élőköt vádolták visszaélésekkel. Moór egyre romló egészségi állapota miatt 1947 őszétől kollégája, Gajzágó László tartotta meg az egyetemi előadásait, s jogi kari dékáni teendőit is jórészt Eckhart Ferenc látta el helyette.

1947 decemberében egy kommunista képviselőnek ellenére durván kikelt ellene. Weil Emília dühödten sérelmezte, hogy a „hazaáruló-fasiszta” Pfeiffer-párt „főideológusa” még mindig professzor, sőt dékáni tisztséget is visel, s kérte, hogy Moórt mielőbb távolítsák el az egyetemről. A kultuszminiszter Ortutay válaszában közölte, „hogy múlt év december hó 9-én dr. Moór Gyula öt hónapi betegszabadságra távozott, ahonnan legjobb tudomásom szerint nem is tér vissza”. Moórt 1949. december 31-ével helyezték végleges nyugállományba. 1949 őszén – számos társához hasonlóan – akadémiai tagságától is megfosztották. 1950. február 3-án gégerákban hunyt el.

Utódja, az elnökséget 1949. november 29-ig betöltő Kodály Zoltán – tekintélye ellenére – nem tudta megakadályozni az MTA autonómiájának megszüntetését. A Gerő Ernő vezetésével 1948 végén fölállított, de csak 1949 februárjától alig több mint fél éven át, szigorú pártellenőrzéssel működő Magyar Tudományos Tanács teljesen háttérbe szorította a jó 120 esztendeje a magyar tudományosság legfontosabb fórumának számító Magyar Tudományos Akadémiát, amely 1949 végére a Magyar Dolgozók Pártja felső vezetésének utasításait követő szervezetté silányult. Átvette a Magyar Tudományos Tanács titkárságát, amely a szoros pártfelügyeletet biztosította, és alapszabályának módosításával független köztestületből állami költségvetési intézménnyé vált. Az ehhez asszisztálni már nem kívánó Kodályt Rusznyák István váltotta az elnöki székben (1949–1970). Vezetésének első nagyrendezvénye az 1949. december 19-i ünnepélyes díszülés volt Sztálin 70. születésnapja alkalmából...

Az akadémikusok létszáma eközben megfeleződött, így az addigi tagok döntő többségét minden további nélkül kizárhatták a testületből – vagy a semmilyen jogosítvánnyal nem bíró tanácskozási tagságot hagyták meg nekik –, s helyükbe új, megbízható kádereket nevezhettek ki. ♦

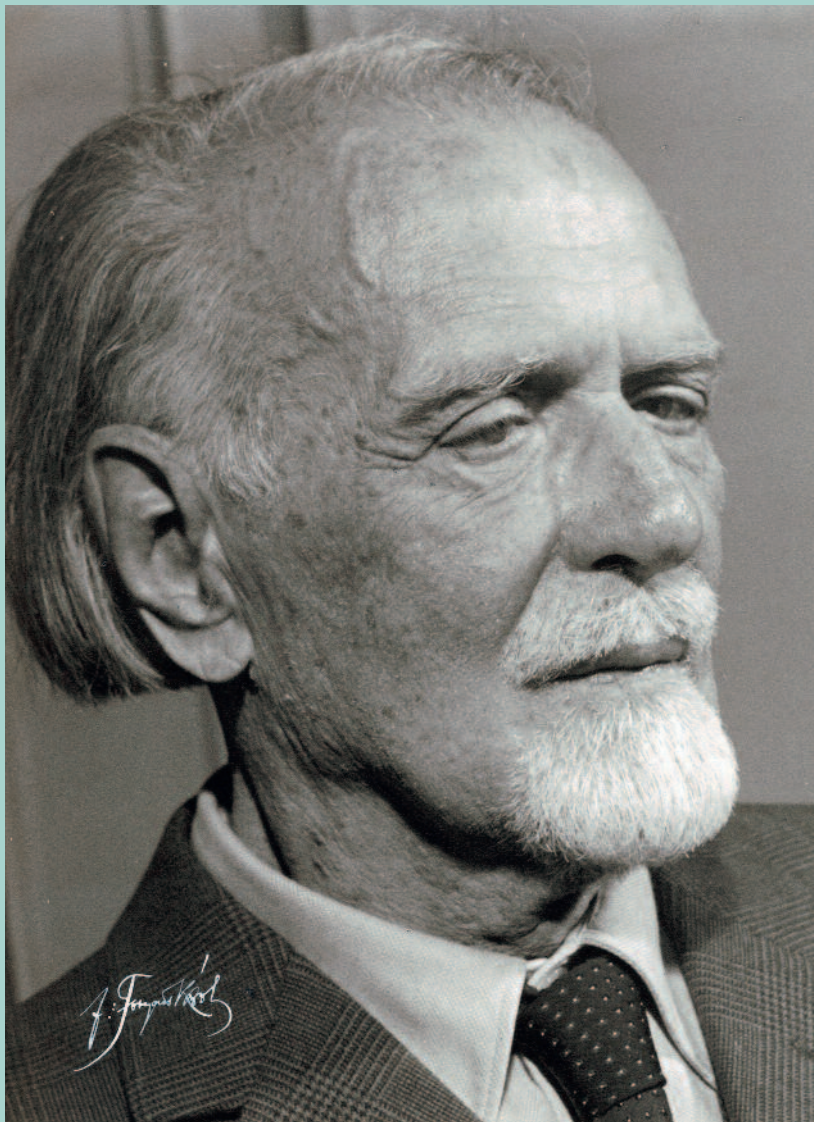
„Nem lehet az Akadémiát a letűnt politikai rendszer hibáiért felelőssé tenni!”

KODÁLY ZOLTÁN

MTA-elnök: 1946–1949

„A tudományos élet fellendítésére elsősorban az Akadémia hivatott. Azt kell tehát olyan karba hozni, hogy hivatásának megfelelhessen. [...] A nemzet csak önmagát becsüli meg, ha nem enged elsorvadni egy olyan intézményt, amelyet legjobbjai hoztak létre, hogy általa kifejezzék magasabb kultúra felé törekvésüket és amely egy századon át híven teljesítette kötelességét.”

(Kodály Zoltánnak az MTA közgyűlését megnyitó elnöki beszédéből, 1948. július 4.)

A magyar szellemi életben a két világháború között és 1945 után is páratlan – és politikai hozzáállástól független – tekintélynek örvendő Kodály 1940-től dolgozott a népzenei gyűjtemény, a későbbi Népzene Kutató Csoport vezetőjeként a Magyar Tudományos Akadémián. 1943-tól a testület levelező, 1945-től rendes és igazgatótanácsi tagja, 1946 júliusától 1949 novemberéig elnöke. Minden erejével igyekezett megőrizni az MTA önállóságát, legalább részbeni függetlenségét a politikától. Miután belátta ennek reménytelenségét, távozott az elnöki székből. Ekkor került sor az intézmény teljes, szovjet mintára történő átalakítására.